گزارش خبر
NEWSREPORT

کد خبر: ۴۵۳۷۶۷
دوشنبه ۱۲ مهر ۱۴۰۰ ۱۱:۲۵

۹۳ سال قبل در چنین روزی

ایرانی ها با ۱۰۰ هزار تومان در اروپا بورسیه می شدند!

بورسیه دانشجویی محصلان ایرانی در کشورهای اروپایی از ۲۱۰ سال قبل تاکنون تاثیر بسزایی در توانمند شدن افراد برای علم آموزی و انتقال دانش و تجربیات روز به ایران داشت. اهمیت این موضوع از ۹۳ سال قبل با تصویب قانون اعزام محصلان ایرانی به اروپا مضاعف شد. در آن سال محصلان ایرانی با ۱۰۰ هزار تومان، بورسیه دولت در دانشگاههای اروپایی می شدند.

به گزارش خبرنگاران جامعه گزارش خبر، امروز ۱۲ مهر ماه نود و سومین سالروز اعزام اولین گروه از دیپلمه‌های برگزیده کشورمان به اروپا در دوره سلطنت رضا شاه پهلوی در سال ۱۳۰۷ است.
ششمین دوره مجلس شورای ملی در دویست و چهل و ششمین نشست خود در دومین و آخرین سال فعالیتش، قانونی را به تصویب رساند که طبق آن مهدی‌قلی هدایت ملقب به مخبرالسلطنه مکلف شد از اول خرداد سال ۱۳۰۷ اعتبارات ریالی لازم که در سال اول اجرای قانون ۱۰۰ هزار تومان بود و طی شش سال به ۶۰۰ هزار تومان افزایش می یافت را برای اعزام دیپلمه های برگزیده کشور برای تحصیل در اروپا اختصاص دهد.
محصلان اعزامی بر اساس اعلام نیاز دولت موظف به تحصیل در علوم و فنون تعیین شده توسط دولت بودند. تا قبل از تصویب این قانون، محصلان ایرانی مجبور بودند با هزینه شخصی برای تحصیل به خارج از کشور بروند. قانون مذکور هیچ تاریخی را برای انقضای اعزام محصلان ایرانی به اروپا با هزینه دولتی تعیین نکرده بود.
قانون اعزام محصلان ایرانی به اروپا برای ایجاد اطمینان خاطر در محصلان اعزامی، دولت را مکلف کرد تا فارغ‌التحصیلان را پس از مراجعه به کشور با امتیازات ویژه و بدون طی کردن تشریفات اداره در پستهای بالای مدیریتی قرار دهد.
در اولین دوره اعزام محصلان به اروپا ۱۱۰ نفر یعنی ۱۰ نفر بیشتر از سهمیه تعیین شده روانه کشور فرانسه شدند. اینکه چرا فرانسه در اولویت اعزامها قرار گرفت به این دلیل بود که در آن روزگار تبعیت وزارت معارف ایران از نظام آموزشی فرانسه بود به همین دلیل آموزش زبانهای خارجی در دوره دبیرستان با اولویت زبان فرانسوی انجام می شد و دیپلمه‌های اعزامی به این کشور نیز محصلانی بودند که در امتحان زبان فرانسه در تهران، تحت نظارت سفارت این کشور، پذیرفته می شدند.
مهدی بازرگان، علی شایگان، مهدی آذر، کریم سنجابی، احمد رضوی کرمانی، محمدعلی ملکی، رضا رادمنش، خلیل ملکی، عبدالله ریاضی، لطفعلی صورتگر و غلامعلی فریور از معروفترین و مطرح ترین شخصیتهای این گروه ۱۱۰ نفره بودند. بسیاری از محصلان این گروه تحصیلات خود را تا مقطع دکترا در فرانسه گذراندند و در سال ۱۳۱۲ و ۱۳۱۳ به ایران بازگشتند.

سابقه اعزام

روند اعزام محصلان به اروپا از دوره شاه عباس دوم صفوی با اعزام افراد معدودی چون محمد زمان خان آغاز شد. شاه عباس به دلیل علاقه زیاد به نقاشی اروپایی او را برای فراگیری هنر نقاشی به شهر رم ایتالیا فرستاد.
اما روند اعزام دانشجو به صورت جدی و پیوسته، از بعد از دوره آغامحمدخان قاجار یعنی از دوره فتحعلی شاه قاجار آغاز شد و تا دوره احمدشاه قاجار و پهلوی ها ادامه یافت. طی ۱۴۳ سال حکومت شاهان قاجار بر ایران، سه دوره با حدود ۱۰۰ محصل با هزینه دولت برای آموختن و تحصیل به اروپا اعزام شدند.
اولین فردی که مسیر سفر محصلان و دانش آموختگان به اروپا را باز کرد، سیدالوزراء میرزا عیسی حسینی فراهانی معروف به میرزای بزرگ بود. او وزیر عباس میرزا نایب‌السلطنه که قبل از پدرش فتحعلی شاه درگذشت، به اعزام محصل به خارج از کشور، تشویق کرد.

دوره اول

محمدکاظم نقاش باشی و میرزا بابا افشار اولین ایرانیانی بودند که در سال ۱۱۹۰ شمسی برای آموختن علم پزشکی به انگلستان اعزام شدند. سرپرست آنان در این سفر سرگرد ساترلند، یکی از افسران اسکاتلندی تبار بود که مدت‌ها در ایران زندگی کرد.
محمدکاظم نقاش باشی در ۱۷ فروردین ۱۱۹۲ بر اثر بیماری سل در انگلیس درگذشت و با هزینه خارجه انگلیس در کلیسای سنت پانکرس لندن به خاک سپرده شد.
میرزا بابا افشار پس از رسیدن به انگلستان ابتدا زبان انگلیسی آموخت تا بتواند به دانشکده پزشکی راه یابد اما در این مسیر ناموفق ماند. او به کمک ساترلند توانست در مطب یک پزشک انگلیسی، کارآموزی کند و پزشک تجربی شود.
حاجی بابا پس از ۸ سال اقامت در انگلیس در مرداد ۱۱۹۸ به ایران بازگشت و دستیار و مترجم دکتر کورومیک، پزشک انگلیسی عباس میرزا شد. هر چند که او تحصیلات آکادمیک در رشته طب نداشت اما با آشنایی مختصر عملی و تجربی خود با روش‌های پیشرفته درمان سبب شد تا پزشکی اروپایی در ایران با توجه و اقبال عمومی روبرو شود. او بعد از درگذشت عباس میرزا به دربار پسرش محمدشاه راه یافت و صاحب نفوذ فراوان شد.
او دو پسر داشت. یکی میرزا محمدتقی اقبال‌الملک که داماد میرزا آقاخان نوری ملقب به اعتمادالدوله، صدراعظم ناصرالدین شاه بعد از امیرکبیر شد و دیگری میرزاعلی، معین لشکر بود.

دوره دوم

در این دوره پنج نفر به اروپا اعزام شدند. این گروه نیز در زمان حیات عباس میرزا به انگلیس اعزام شدند. آنان چهار سال قبل از بازگشت حاجی بابا به ایران در اردیبهشت ۱۱۹۴ شمسی از راه روسیه عازم انگلستان شدند و پنج ماه بعد در تاریخ ۱۰ مهر ماه همان سال به بندر بارموت انگلستان رسیدند. مدت تحصیل و کارآموزی آنان در انگلیس سه سال و ۹ ماه و ۲۰ روز طول کشید. آنان پس از بازگشت به ایران به عنوان دکتر و مهندس به کارهایی دولتی مشغول شدند.

میرزا صالح

میرزا رضا صوبه دار توپخانه برای تحصیل توپخانه و مهندسی، میرزا جعفر برای آموختن رشته مهندسی، میرزا جعفر برای آموختن طب و شیمی، میرزا

محمدعلی چخماق ساز برای آموختن قفل و کلیدسازی و میرزا صالح برای تحصیل زبان و مترجمی با هزینه دولت به انگلستان اعزام شدند.
سرپرستی این گروه را کلنل خان دارسی که مدتی افسر توپخانه تبریز بود، برعهده داشت.
میرزا صالح شیرازی پسر حاجی باقرخان و منشی کلنل دارسی انگلیسی بود. او بسیار باهوش و توانا بود و پیش از سفر به اروپا بر زبان انگلیسی مسلط شد و در دستگاه عباس میرزا نفوذ داشت. بیش از سه سال در انگلیس به تحصیل پرداخت و در سال ۱۱۹۷ به ایران بازگشت و به کار روزنامه نگاری و صنعت چاپ پرداخت و انتشار روزنامه را در ایران پایه گذاری کرد.
میرزا صالح خاطرات خود را در کتابی به نام گزارش سفر میرزا صالح شیرازی نوشت.
او پس از مراجعه به ایران با عنوان مهندس شناخته شد و در دستگاه عباس میرزا پیشرفت کرد. در سال ۱۲۰۱ به نمایندگی از طرف ایران به انگلستان سفر کرد و به دستور ولیعهد تقاضای برکناری ویل لک وزیرمختار دولت انگلیس در ایران را مطرح کرد. او در این کار موفق شد و ویل لک معزول شد.
در جریان قتل الکساندر گریبایدوف سفیر روسیه در ایران در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۲۰۷، میرزا صالح شیرازی به همراه عباس میرزا برای عذرخواهی سن پطرزبورگ سفرکرد. او در زمان سلطنت محمدشاه به وزارت برگزیده شد و لقب مستوفی نظام را دریافت کرد.
شهرت میرزا صالح برای چاپ روزنامه «کاغذ اخبار» و راه اندازی «چاپخانه» در ایران بود. این روزنامه ماهیانه چاپ می شد و اولین شماره آن در تاریخ ۱۱ اردیبهشت ۱۲۱۶ چاپ شد اما بعد از چند سال به دلیل مشکلات مالی متوقف شد. او سپس روزنامه وقایع اتفاقیه را حدود ۱۴ سال بعد در تاریخ ۱۸ بهمن ۱۲۲۹ منتشر کرد.
میرزا رضا مهندس باشی
میرزا رضا در رشته فنی و مهندسی نظامی آموزش دید و پس از بازگشت به ایران از طرف محمدشاه به لقب «مهندس باشی» مفتخر شد. او در این دوره در لشکرکشی محمد شاه به هرات افغانستان شرکت کرد و بناهای نظامی، قلعه و سنگر ساخت.
پس از محمدشاه در دوره ناصرالدین شاه، بعد از مشخص شدن محل احداث مدرسه دارالفنون، به دستور میرزا محمدتقی خان امیرکبیر نقشه ساختمان دارالفنون را کشید و محمدتقی خان معمارباشی را مامور ساختن آن کرد.
میرزا رضا ۹۶ سال عمر کرد تا آخر عمر از نظر مهندسی بسیار شهرت یافت. از او نوشته‌های فراوان از جمله تاریخ پطرکبیر و تاریخ ناپلئون به یادگار مانده است.
میرزا جعفرخان
میرزا جعفرخان مشیرالدوله فرزند میرزا محمدتقی وزیر تبریز از کارمندان دستگاه سیدالوزراء میرزا عیسی حسینی فراهانی معروف به میرزای بزرگ بود. او پس از اعزام به انگلیس در بخش صنایع نظامی و توپخانه و قلعه سازی فعالیت کرد و پس از بازگشت به ایران توسط عباس میرزا به لقب «مهندس باشی» مفتخر و فرماندهی یکی از واحدهای نظامی به او واگذار شد.
جعفرخان در زمان محمدشاه لقب «مشیرالدوله» را هم گرفت و به عنوان سفیر ایران در عثمانی منصوب شد. او اختلافات ایران و عثمانی را با امضای قراردادهایی کاهش داد. جعفرخان در سال ۱۲۳۷ در زمان ناصرالدین شاه سفیر ایران در انگلیس شد پس از آن، تولیت آستان قدس رضوی را تا پایان عمر بر عهده گرفت.
میرزا محمدخان
میرزا محمدخان چخماق ساز پس از بازگشت به ایران به ریاست کارخانه اسلحه سازی رسید و عنوان محمدعلی خان «قورخانه چی باشی» را کسب کرد.
میرزا جعفر
میرزا جعفر برای آموختن شیمی و طب به انگلیس فرستاده شد.
دوره سوم
در سالهای سلطنت محمدشاه قاجار گروه دیگری از ایرانیان به سرپرستی حسین خان نظام الدوله معروف به آجودان باشی به اروپا اعزام شدند. هدف اصلی مسافرت آجودان باشی به اروپا ماموریت سیاسی و برای حل اختلاف دولت ایران با دولت‌های انگلیس و فرانسه بود. هیات همراه آجودان باشی ۱۷ نفر بود که پنج نفر برای آموزش نظامی در فرانسه انتخاب شدند.
میرزا فتاح خان گرمرودی در کتاب سفرنامه اش نوشت: پنج نفر در فرانسه به آموختن علوم نظامی مشغول شدند که عبارت بودند از محمدحسن خان برادرزاده آجودان باشی، میرزا عبدالرحیم بیک یاور برادرزاده میرزا فتاح خان،عزیز خان و برادرزاده دیگر میرزا فتاح. آنان در تاریخ ۲۸ شهریور ۱۲۱۸ شمسی از شهر لیون فرانسه به طرف بندر مارسی فرانسه رفتند و با کشتی به سوی استانبول حرکت کردند که به ایران بیایند.
امیرکبیر و تحصیلات عالی
پس از عباس میرزا، میرزا محمدتقی‌خان فراهانی ملقب به امیرکبیر این سیاست را به شیوه ای دیگر ادامه داد. او با ساخت مدرسه دارالفنون در سال ۱۲۳۰ شمسی استادان اروپایی را استخدام کرد البته استادانی که امیرکبیر استخدام کرد اغلب از کشورهای اروپایی مثل بلژیک که منافع کمتری در ایران داشتند، انتخاب شدند. با آغاز به کار مدرسه دارالفنون دیگر نیاز نبود مثل گذشته محصلان مجبور نبودند دوره‌های اولیه تحصیل را در دانشگاهی اروپایی سپری کنند.
فارغ التحصیلان مقطع دبیرستان اجازه داشتند برای تحصیلات عالی به خارج سفر کنند. هفت سال پس از راه اندازی مدرسه دارالفنون، اولین دوره دانش‌آموختگان این مدرسه به همراه دیگر محصلان اعزامی از دستگاهی حکومتی در سال ۱۲۳۷ در قالب یک گروه ۴۲ به فرانسه اعزام شدند.
اما روند اعزام دانشجو به اروپا ۱۰ سال پس از شروع دوره ۴۸ ساله پادشاهی ناصرالدین شاه یعنی از سال ۱۲۳۷ تا دو سال بعد از به قدرت رسیدن احمد شاه قاجار یعنی در سال ۱۲۹۰ به دلایل نامشخصی کند و متوقف شد البته طی ۵۳ سال توقف اعزام دانشجو به اروپا، افرادی که توانایی مالی داشتند، فرزندانشان را برای تحصیل و سکونت راهی کشورهای اروپایی می کردند.

رضا شاه
از روند کند اعزام دانشجو به اروپا پس از نهضت مشروطه کاسته شد اما با روی کار آمدن رضاشاه در سال ۱۳۰۴ این روند از نظر کمی و کیفی سرعت بیشتری گرفت. با تصویب قانون اعزام محصلات به اروپا در ششمین دوره مجلس شورای ملی در خرداد سال ۱۳۰۷ سامان و داوم بهتری گرفت.
بر اساس وزارت معارف دوره رضا شاه از سال ۱۳۰۷ تا سال ۱۳۱۰ بالغ بر ۳۹۱ نفر توسط وزارت معارف و حدود ۱۰۰ نفر از سوی موسسات دولتی به اروپا اعزام شدند. تعداد کل محصلانی که به صورت غیردولتی و با هزینه شخصی به اروپا اعزام شدند به ۱۱۶۵ نفر رسید.
از سال ۱۳۱۳ که موضوع اعزام محصلان به اروپا طبق قانون ۱۳۰۷ به پایان رسید، بنابر تصمیم وزارت معارف، شاگردان اول و دوم دانشکده‌های دانشگاه تهران و دیگر مدارس عالی، برای اعزام به خارج در اولویت قرار گرفتند و این روند تا نزدیکی پیروزی انقلاب اسلامی با تغییراتی ادامه یافت. البته در این مدت هر یک از وزارتخانه‌ها و موسسات دولتی و دانشگاه‌ها، جدا از روند عمومی وزارت معارف، از بودجه عمومی دولت برای اعزام دانشجو به خارج،

استفاده کردند
آخرین اصلاحیه قانونی در این زمینه در سال ۱۳۳۹ انجام شد که بر اساس آن به جز دانشجویان رتبه اول هریک از رشته‌های دانشگاهی که با هزینه وزارت علوم اعزام می‌شدند، برای کسانی که تمایل داشتند با هزینه شخصی به اروپا اعزام شوند، شرط گذاشته شد. این سیاست‌ها، موجب شد عمده اعزامی ها به کشورها اروپایی از طبقه مرفه که توانایی پرداخت هزینه های تحصیل فرزندانشان را داشتند، انجام شود. این سیاست موجب گسترش کمی تعداد دانشجویان ایرانی در کشورهای اروپایی شد به طوری که طی سال‌های ۱۳۴۷ تا ۱۳۵۲ حدود ۳۰ هزار ایرانی برای تحصیل به دانشگاههای اروپایی اعزام شدند. روند اعزام دانشجو به خارج تا سال‌های آخر عمر رژیم پهلوی ادامه یافت و از مرز ۱۰۰ هزار نفر گذشت.
قانون
قانون اعزام محصلان به اروپا مشتمل بر شش ماده و چهار تبصره در اول خرداد ۱۳۰۷ به شرح زیر به امضای حسین پیرنیا، رییس مجلس شورای ملی رسید.
ماده اول - دولت مکلف است اعتبارات ذیل را برای اعزام شاگرد به خارجه اعم از مرکز و ولایات جهت تکمیل تحصیلات در علوم و فنونی که ازطرف دولت معین خواهد شد در بودجه سنوات ذیل منظور دارد از عده محصلین اعزامی بایستی همه‌ساله لااقل صدی سی و پنج برای تحصیل فن تعلیم و تربیت اعزام شوند.
سال ۱۳۰۷: یکصد هزار تومان. سال ۱۳۰۸: دویست هزار تومان. سال ۱۳۰۹: سیصد هزار تومان. سال ۱۳۱۰: چهارصد هزار تومان. سال ۱۳۱۱: پانصد هزار تومان و سال ۱۳۱۲ و سنوات بعد ششصد هزار تومان.
تبصره ـ اعتباراتی که به موجب قوانین مخصوصه اختصاص به اعزام محصلان به خارجه دارد و همچنین اعتباراتی که در بودجه ۱۳۰۷وزارتخانه‌ها تخصیص به این نوع خرج داده شده باید در آتیه محفوظ بماند و اعتبارات مذکور در این ماده علاوه بر اعتبارات فوق‌الذکر خواهد بود.
ماده دوم ـ محصلان اعزامی باید واجد شرایط ذیل باشند:
الف ـ تابعیت ایران و ایرانی بودن.
ب ـ دادن امتحان مطابق پرگرام مسابقه که از طرف وزارت معارف تهیه خواهد شد و نباید کمتر از پرگرام مدارس متوسطه باشد. دارندگان تصدیقنامه مدارس عالیه یا متوسطه یا فنی با تساوی سایر شرایط مسابقه حق‌تقدم خواهند داشت.
ج ـ تقبل این که در ممالک و در شعب علمی که از طرف دولت معین خواهد شد تحصیل کرده و پس از فراغ از تحصیل و اخذ دیپلم ظرف مدتی را که در خارج به خرج دولت تحصیل کرده‌اند در شعبه تحصیلات خود به دولت خدمت نمایند.
تبصره ـ اعلان مسابقه محصلین دو ماه قبل از موقع آن در تمام مملکت منتشر می‌شود.
ماده سوم ـ دولت مکلف است کلیه کسانی را که بر طبق این قانون فارغ‌التحصیل می‌شوند در شعبی که مربوط به تحصیلات آنها است، مصدر خدمت نماید و چنانچه از تاریخ مراجعت به ایران تا مدت شش ماه خدمتی به آنها رجوع نگردید، می‌توانند برای خود شغل دیگری تدارک نمایند ولی هرگاه بعدا تا مدت چهار سال استخدام آنها مورد احتیاج دولت واقع شد به آنها اخطار می‌شود و پس از سه ماه از تاریخ اخطار باید حاضر خدمت شوند دراین صورت اگر بلافاصله خدمتی ارجاع نگردید دولت مکلف است مادام که خدمتی رجوع نکرده حقوق رتبه آنها را پرداخت نماید.
تبصره ـ مواد ۶۷ و ۷۳ قانون استخدام کشوری شامل حال محصلان مذکور نخواهد بود و دولت می‌تواند محصلان مزبور و همچنین کلیه کسانی را که از مدارس عالیه فارغ‌التحصیل شده و به اخذ دیپلم (از درجه لیسانس به بالا) نائل آمده‌اند بدون طی خدمت ابتدایی با رتبه ۳ اداری به خدمت بپذیرد و تا رتبه ۶ اداری آنها را پس از توقف دو سال در یک رتبه به رتبه بالاتر ارتقاء بدهد.
اصلاحیه: به موجب قانون ۲۱ آذر ماه ۱۳۰۸ دارندگان دیپلم لیسانس مدرسه دارالمعلمین عالی با رتبه ۴ اداری به خدمت پذیرفته می‌شوند.
ماده چهارم ـ وزارت معارف مکلف است محصلان اعزامی را در تحت مواظبت و مراقبت سرپرست‌های مخصوص قرار دهد و حقوق سرپرست‌ها و مخارج و مصارفی که به جهت این کار پیدا می‌شود از اعتبارات مذکوره در ماده اول این قانون تأمین خواهد شد ولی میزان آن علی‌ایحال در سه سال‌اول سالیانه از دوازده هزار تومان و بعدها از بیست و چهار هزار تومان نباید تجاوز کند.
تبصره ـ سرپرست‌های اعزامی مکلفند نسبت به محصلان ایرانی که به خرج اولیای خود در محل اقامت آنها مشغول تحصیل می‌باشند با رضایت اولیاء آنها نیز مراقبت و مواظبت کامل نمایند.
ماده پنجم ـ کلیه صرفه‌جویی‌هایی از این محل به مصرف همین موضوع خواهد رسید.
ماده ششم ـ نظامنامه اجرای این قانون را وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه تهیه کرده و مأمور اجرای آن نیز خواهد بود. این قانون که مشتمل بر شش ماده است در جلسه اول خرداد ماه ۱۳۰۷ شمسی به تصویب مجلس شورای ملی رسید.
منابع:

مونیکا رینگو ، همان ، ص ۱۱۲
حسین محبوبی اردکانی، همان ، صص ۳۵۴- ۳۲۰
اسماعیل رائین، فراماسو نری در ایران ، تهران : امیر کبیر ، ۱۳۵۷، ص ۴۷
میرزا مصطفی افشار، سفر نامه خسرو میرزا ، به کوشش محمد گلیچین، تهران : امیر کبیر،۱۳۴۹ ، ص ۷۱ و ۸۰
حسین محبوبی اردکانی، تاریخ تأسیسات تمدنی جدید در ایران ، تهران : دانشگاه تهران ، ۱۳۷۰،صص۳۲۰-۲۵۳
مونیکا رینگو ، آموزش ، دین و گفتمان اصلاح فرهنگی در دوران قاجار، ترجمه مهدی حقیقت خواه ، تهران :ققنوس ، ۱۳۸۱،صص۱۲۱-۱۱۴